

IGAZSÁGOSSÁG AZ ÓKORI RÓMÁBAN – LICERE CONTRAHENTIBUS SE CIRCUMVENIRE?

RADVÁNYI Anna
doktoranda (PPKE JÁK)

1. Bevezető gondolatok

A római jogi adásvételi szerződés vételárának igazságosságával kapcsolatos kérdések megválaszolása tekintetében többek között¹ általában az a fragmentum szolgál kiindulópontként, amely Ulpianus nevéhez fűződik, és amely a következőképpen hangzik:

Ulp. D. 4, 4, 16, 4 (11 ad ed.)

Idem Pomponius ait in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.

Amint Pomponius is mondja, az adásvételnél természetszerűleg megengedett, hogy a szerződő felek a vételárral kapcsolatban kölcsönösen rászédjék egymást.

Ebből a szöveghelyből kiindulva a *pretium* követelményei vonatkozásában az állapítható meg, hogy a klasszikus római jog a piaci erőknél szabad folyást engedett,² a vételár kialakítása folyamán a felek megállapodására volt tekintettel,³ végső soron pedig nem követelte meg az alku eredményeképpen az igazságos vételárat, az igazságosságra való törekvést. Felvetődik azonban a kérdés, a „szabad alku elvét hirdető klasszikus jogelv[ként]”⁴ is emlegetett fragmentum pontosan mit ért a *licere*

¹ Paulus D. 19, 2, 22, 3.

² Vö. BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás tükrében.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2010. 379.

³ Vö. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 162011. i. m. 513.

⁴ JUSZTINGER János: *A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban.* Doktori értekezés, Pécs, 2012. 10., 142.
http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/jusztinger/jusztinger_ertekezes_nyilv.pdf

contrahentibus se circumvenire fordulat alatt, miért kerül megfogalmazásra, és tartalma hogyan egyeztethető össze a források igazságosságra vonatkozó megállapításaival. Különösen azzal, a szintén Ulpianus nevéhez fűződő fragmentummal, amely szerint „*Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*”,⁵ vagyis az igazságosság az arra való állandó és örökös törekvés, hogy mindenkinek megadjuk azt, ami őt megilleti.

A kérdéskör bemutatása során jelen írás először áttekintést nyújt néhány olyan forráshelyről, amelyek közelebb vezetnek Ulpianus igazságosság-fogalmához, utalva arra a szellemi örökségre, amelybe gondolatai illeszkednek. Majd az Ulpianus nevéhez fűződő *Digesta*-helyekből kiindulva azt vizsgálja, mit jelent az ő szóhasználatában a *circumvenio* kifejezés, milyen jogviszonyokkal kapcsolatban használja általában, és hogyan jelenik meg az *emptio venditio* körében felmerülő jogesetekben, illetve a fent idézett fragmentumban. Végezetül e kifejezés igazságossággal való összeegyeztethetőségét tekinti át. A vizsgálódások abba az irányba mutatnak, hogy e vételárra vonatkozó fragmentummal Ulpianus nem kíván követendő magatartásminta megfogalmazására törekedni, csupán egy tapasztalatot vesz tudomásul.⁶

2. Igazságosság Cicero és Ulpianus nyomán

Ulpianus igazságosság-fogalma abba a szellemi örökségbe illeszkedik, amely elsősorban Arisztotelész és Cicero munkássága révén ismerhető meg.⁷ A következőkben Cicero műveiből néhány olyan forráshely említésére kerül sor, amelyek az általa használt igazságosság-fogalom vázolásával arra világítanak rá, hogyan viszonyul az ő felfogásában az igazságosság a jog világához.⁸

Elsőként leszögezendő, hogy az igazságosság Cicerónál szubjektív értelemben erény. Vagyis olyan értékkel bíró kategória, amely önmagában kívánatos,⁹ amelynek megvalósítására a *vir bonus*, az erényes ember életével, cselekményeivel törekszik.¹⁰ Az igazság megismerhető: az erkölcsi jó többek között éppen az igazság feltárásán és a gyakorlatban megmutatkozó bölcsességen alapul.¹¹ Az erényes ember ugyanis képes arra, hogy a jót tegye, mert a *communis intelligentia* segít annak felismerésében, hogy mi erény, és mi nem az: „a természet [ugyanis] úgy alkotta meg számunkra kö-

⁵ Ulp. D. 1, 1, 10 pr.

⁶ Ld. jelen írás 4. fejezete, ill. ezt támasztja alá e fragmentum szövegkörnyezete is; vö. lentebb 3.3. fejezet.

⁷ Wolfgang WALDSTEIN: Römische Rechtswissenschaft und wahre. Philosophie. *Index* 22, 1994, 31–45.

⁸ Vö. Wolfgang WALDSTEIN: Zur juristischen Relevanz der Gerechtigkeit bei Aristoteles Cicero und Ulpian. Margarethe BECK-MANNAGETTA – Helmut BÖHM – Georg GRAF (szerk.): *Der Gerechtigkeitsanspruch des Rechts – Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 65. Geburtstag*. Wien, Springer Verlag, 1996. 1–71.

⁹ Cic. fin. 5, 23; Cic. leg. 1, 48. Sequitur (ut conclusa mihi iam haec sit omnis oratio), id quod ante oculos ex iis est quae dicta sunt, et ius et omne honestum sua sponte esse expetendum.

¹⁰ Cic. leg. 1, 48. Ergo item iustitia nihil expetit praemii, nihil pretii: per se igitur expeditur eademque omnium iuratum causa atque sententia est.

¹¹ Cic. de off. 1, 15. Sed omne, quod est honestum, [...] Aut enim in perspicentia veri sollertiaque versatur [...]

zös képzeleteinket, és úgy alapozta meg őket lelkünkben, hogy a tisztességes dolgokat erényként, a gyalázatosakat pedig bűnökként tartjuk számon.”¹²

Igazságosságnak azt a lelkialkatot (*animi affectio*) nevezi, amely „mindenkinek megadja, ami illeti és az emberi kapcsolatok [...] szövetségét nagylelkűen és méltányosan őrzi [...]”¹³

Az igazságosság (*iustitia*) a természet adta renddel (*natura*) szoros összefüggésben áll:¹⁴ csakis akkor létezik igazságosság, ha a természettől fogva áll fönn,¹⁵ a természetből fakad.¹⁶ Cicero úgy látja, az igazságosság követelményei objektíve adóttak. Mindez kiderül abból, amit a jó és rossz törvény megkülönböztetéséről ír. Nem minden igazságos, ami törvényben foglaltatik, csak azért, mert törvény alakját ölti. Létezik törvényes jogtalanság, még akkor is, ha abban a többség akarata nyilvánul meg.¹⁷ A jó törvényt a rossztól pedig kizárólag a természet zsinórmértéke alapján lehet elhatárolni.¹⁸ A különbségtételhez tehát objektív kritériumra van szükség, ez pedig a *naturae norma*-ban¹⁹ mutatkozik meg.

Az igazságosságra való törekvés az előbbiekből adódóan az állami élet során is kihívás. Cicero a *De re publica* című művében ezt írja: „nem elegendő, ha az erényt, mint valami művészetet úgy birtokoljuk, hogy nem gyakoroljuk [...] Legfőbb gyakorlása pedig az állam kormányzása.”²⁰ Az erény teljes egészében a gyakorlati megvalósításra épül. A jog és az állam elválaszthatatlan attól a társadalomtól, ahol megszületik. Az állam kormányzására alkalmas emberek a társadalomból kerülnek ki. A társadalom legkisebb egysége, alapja a család, melyet Cicero *quasi seminarium rei publicae*²¹-nek nevez.²² A társadalom az erények gyakorlásának színtere. Az igazságosság konkrét megvalósítása is a gyakorlatban lehetséges, melynek fontosságára Cicero is

¹² Cic. leg. 1, 44. magyar ford. Havas László és P. Szabó Béla. Id. Marcus Tullius CICERO: *A törvények*. Budapest, Debreceni Egyetem állam- és Jogtudományi Kara – Gondolat Kiadó, 2008.

¹³ Cic. fin. 5, 65. (ford. Vekerdy József), Marcus Tullius CICERO: *A legfőbb jóról és rosszról*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2007.

¹⁴ Vö. WALDSTEIN (1996) i. m. 53. sk.

¹⁵ Cic. leg. 1, 42.

¹⁶ Cic. fin. 2. 59. Sed nimis multa perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri.

¹⁷ A többségi elv kapcsán érdemes XVI. Benedek pápa gondolataira is utalni: „A jogilag szabályozandó kérdések nagy részében a többség elégséges kritérium lehet. Azonban nyilvánvaló, hogy a jog alapvető kérdéseiben, amelyek az ember és az emberiség méltóságára vonatkoznak, a többségi elv nem elegendő...” Vö. A jogállam alapjai, XVI. Benedek pápa 2011. szeptember 22-én mondott beszéde a Bundestag előtt. In: Wolfgang WALDSTEIN: *A szívébe írva. A természetjog mint az emberi társadalom alapja*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 217.

¹⁸ Vö. Cic. leg. 1, 43–44.

¹⁹ Ld. WALDSTEIN (1996) i. m. 56.

²⁰ Cic. re p. 1, 2. ford. Hamza Gábor. Ld. CICERO: *Az állam*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.

²¹ Cic. off. 1, 54.

²² Vö. EL BEHEIRI Nadja: A házasság helye a római res publica kiépítésében. *Iustum Aequum Salutare*, IV. 2008/3. 31.; ERDŐDY János: Megjegyzések a familia római jogi fogalmához. *Iustum Aequum Salutare*, VIII. 2012/2. 49–55., 53 sk.

felhívja a figyelmet.²³ Az erények gyakorlásában kimagasló elődök példája formálja a rómaiak gondolkodását. Az állami élet irányításában is úgy kell eljárni, amint azt a társadalom egyes tagjaitól ügyes-bajos dolgaikban elvárják. Zlinszky a római közjog kapcsán arról beszél, hogy Róma jogállam²⁴ volt. Az igazságosság legmagasabb szinten való érvényre juttatása nélkül nyilvánvalóan nem állhatna meg ez az állítás. A forrásokat tekintve azonban egyértelműen kimutatható ezen állítás helyes volta. Az igazságosságról írottak tehát arra mutatnak rá, hogy csakis emberközi relációban²⁵ lehetséges annak megvalósítása. Ezt a felfogást tükrözi az a megállapítás is, mely az igazságosság gyakorlati megvalósítása során is mércéül szolgálhat: Cicero szerint ugyanis az igazságosság alapja a hűség, vagyis szavaink és megállapodásaink állandósága és valóságosága.²⁶

Mindebből az látszik, hogy Cicero arisztotelészi örökséget közvetít: az igazság természetfől fogva adott és az ember számára megismerhető, az igazságosság nélkül pedig nem is lenne szükségünk filozófiára.²⁷ A következőképpen fogalmaz: „[...] az összes gondolat közül, amely a filozófusok vitáiban fölmerül, nincs előbbre való annak világos felismerésénél, hogy az ember igazságosságra született, és hogy a jogot nem a vélekedés, hanem a természet alkotta meg.”²⁸

²³ Cic. off. 1, 19. V6.7. lj.

²⁴ A jogállamiság fogalmát a források nyilvánvalóan nem tartalmazzák, azokat az elveket azonban, amelyek a jogállamiság kritériumainak tekinthetők, a rómaiak is figyelembe vették, alkalmazták. Zlinszky a Rechtsstaat Rom című munkájában a jogállamiság kritériumaként a következőket sorolja föl: az államhatalom jog általi világos, szigorú behatárolása, a törvényhozás jughoz kötöttsége, hatalommegosztás, a hatalomhordozó felelőssége, az igazságszolgáltatás függetlensége, a jog etikai tartamának, értékeinek elismerése, úgyszólván, mint igazságosság, jogbiztonság, szabadság, és a szociális béke megőrzése. Wolfgang Waldstein ezeket a kritériumokat Zlinszky János 80. születésnapja alkalmából mondott köszöntőjében a természetjog létének elismerésével egészíti ki. Zlinszky hangsúlyozza, hogy a római jog, mely a szakrális szférából emelkedett ki, eredeténél fogva értékorientált. Vö. ZLINSZKY János: Rechtsstaat Rom. In: János ZLINSZKY: *Durch das römische Recht, aber über dasselbe hinaus*. (szerkesztette: EL BEHEIRI Nadja) Budapest, Pan, 2008. 108.

²⁵ Vö. Aristot. Nic. Eth. 5, 3. E tényező fontosságára a klasszikus filozófiai tradíció kapcsán Frivaldszky is több helyütt felhívja a figyelmet. Vö. különösen FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 153–162., 389. skk. A modern gondolkodás tekintetében vö. FRIVALDSZKY János: A jogászok tudása, mint „igaz filozófia” Ulpiánusnál és napjainkban. In: PAKSY Máté (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 95–120.; FRIVALDSZKY János: Jog és igazságosság a Caritas in veritate enciklikában. In: OROSZ András Lóránt OFM – UHÁZI Lóránd (szerk.) *Egyházi intézmények jogi szabályozása*. Budapest, L'Harmattan, 2012. 157–158. „Ekképpen a *iusprudentia* nem csupán egyik, hanem talán legfőbb kifejezési formája a dialektikus filozófia igazságkeresésének, minthogy a *vera philosophia* a gyakorlati igazságot, az igazságos és méltányos megoldást, elrendezést keresi, és képviselői pedig azt gyakorolják az emberi viszonyokban.”

²⁶ Cic. off. 1, 23. Fundamentum autem est iustitiae fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas.

²⁷ Cic. fin. 2, 51. A tisztességről és az igazságosságról mondja Torquatusnak: te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus. (ford. vö. Vekerdy József, i. m.)

²⁸ Cic. leg. 1, 28: nos ad iustitiam esse natos, neque opinione sed natura constitutum esse ius. Ford. Havas László és P. Szabó Béla. Id. Marcus Tullius CICERO: *A törvények*. Budapest, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara – Gondolat Kiadó, 2008.

A jog és igazságosság kapcsolatáról mondtak a klasszikus római jog szerint abban teljesebben ki, amit Ulpianus vall: „*nomen iuris [...] est autem a iustitia appellatum*”²⁹ vagyis hogy a jog az igazságosságból származik.³⁰ Nyilvánvalóan nem etimológiai, hanem lényegi értelemben.³¹ Jog és igazságosság egymástól elválaszthatatlan. Mindez abból is kitűnik, hogy egyik részről az igazságosság „*constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*”³², vagyis állandó és örökös törekvés arra, hogy mindenkinek megadjuk azt, ami őt megilleti, másrészről egy másik forráshely szerint a *ius suum cuique tribuendi* a jog előírásai közé tartozik.³³ Az igazságosság tehát emberi cselekedetekben ölt testet:³⁴ mindenkinek meg kell adni azt, ami megilleti.

Az eddig elmondottak tükrében válik igazán érdekessé annak vizsgálata, hogy a rómaiak gondolkodásában ily jelentős szerepet betöltő erény hogyan nyilvánul meg mindennapi életükben, milyen szerepet tölt be a szerződések világában. Mit jelent a *ius suum cuique tribuendi* a gyakorlatban, mi a másikat megillető *debitum*?

3. Circumvenio jelentéstartama

Mindenekelőtt érdemes közelebről szemügyre venni, mit takarhat a fent idézett fragmentumban a *circumvenio* igével jelölt magatartás. Ez a szó ugyanis a szótárak szerint a következő jelentéseket hordozza: körülfog, körülvesz, bekerít, ellenségesen körülvesz, bekerít, bezár, veszedelembé vagy zavarba ejt, körülhálóz, elnyom, megbuktat, megcsal, rászed,³⁵ illetve körülfog, körülvesz, bekerít, behálóz, törbe csal, szorongat, és passzív alakban törbe vagy veszedelembé jut, áldozatul esik valaminek.³⁶ A vizsgált forráshelyen kézenfekvőnek látszik ezen ige megcsal, rászed jelentésének használata, különösen annak tükrében, hogy az adásvételi szerződés vételárára, a feleket e tekintetben megillető nagyfokú szabadságra vonatkozó mondat másik megfogalmazásban is szerepel a Digestában:

²⁹ Ulp. D. 1, 1, 1pr: Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum [...]

³⁰ Vö. EL BEHEIRI Nadja: Értékek a Társadalmi konszenzus és a jog között – Az ókori Róma tapasztalatai. *Iustum Aequum Salutare*, V. 2009/2. 5–10., 9.

³¹ Waldstein idézi Lübtov gondolatait, aki minderről a következőket mondja: „[Ulpianus] nem a *ius* szó nyelvi eredetét kívánja megadni, hanem azt akarja kifejezni, hogy a jog az igazságosságban leli eredetét Nem érdemli meg ezért a helytelen etimológia miatt ráaggatott vádakat.” Ulrich von Lübtov: De iustitia et iure. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung*. Romanistische Abteilung 66 (1948) 469. Idézi még: WALDSTEIN (1994) i. m. 32.

³² Ulp. D. 1, 1, 10 pr.

³³ Ulp. D. 1, 1, 10, 1.

³⁴ Vö. EL BEHEIRI (2009) i. m. 9.

³⁵ Vö. FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Franklin Társulat, 1884. s. h. v.

³⁶ GYÖRKÖSY Alajos (főszerk.): *Latin-magyar szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. s. h. v.

Paul. D. 19, 2, 22, 3 (34 ad ed.)

Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conductionibus iuris est.³⁷

Ezen a forráshelyen a bérleti szerződés kapcsán utal vissza Paulus az *emptio venditio* szabályaira: itt azonban a *circumvenio* ige helyén *circumscribo*³⁸ szerepel, amelynek szótári jelentésében szintén megjelenik a rászéd, megcsal, túljár az eszén³⁹ értelem.

Kérdés, hogy mennyiben jelenthet rászédést ez a *circumvenio*, és amennyiben ezt jelenti, és az Ulpianus-fragmentum az adott esetben erre kifejezett engedélyt tartalmaz, összeegyeztethető-e ez a magatartás az igazságossággal.

A *circumvenio* jelentéstartalmának bemutatása végett a következőkben tehát áttekintjük azokat a Digesta-helyeket, ahol a *circumvenio* ige szerepel, mindezek közül pedig az Ulpianus nevéhez fűződő forrásokat vizsgáljuk meg közelebbről arra figyelemmel, hogy a remekjogász milyen esetekben, milyen jogviszonyokról szólva használja a kifejezést, illetve, hogy az adott esetekben hogyan viszonyul az ezen igével kifejezett konkrét magatartáshoz: megengedő, tiltó, vagy közömbös az adott cselekedet tekintetében. Jelen keretek között azonban az összes vonatkozó fragmentum részletes elemzésére nem kerül sor, az adásvétellel kapcsolatos forráshelyeken túl csupán néhány fontosabb forráshelyet emelünk ki a kérdéskör bemutatása céljából.

3.1. Példák a Digesta különböző helyeiről

A Digestában a *circumvenio* ige, és ennek különböző alakja összesen harminckét helyen szerepel.⁴⁰ Ulpianus tizennyolcszor,⁴¹ Paulus négyszer,⁴² Hermogenianus kétszer⁴³ használja, nyolc szerző pedig csak egy-egy helyen⁴⁴ alkalmazza. Az Ulpianus-

³⁷ „[...] az adásvételnél természetesen megengedett, hogy ami többet ér, azt olcsóbban vegyük meg, s ami kevesebb értékű, azt drágábban adjuk el, és így kölcsönösen rászédjük egymást.” ford. ld. FÖLDI-HAMZA i. m. 513.

³⁸ Érdemes már itt utalni arra, hogy Wacke az igazságos árral foglalkozó tanulmányában a vonatkozó jogelvek vizsgálatakor a *circumscribo* igéből indul ki, mikor ennek tartamát a *dolosus* magatartással összeveti. Ld. Andreas WACKE: Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 94 (1977) 185. sk.

³⁹ Vö. GYÖRKÖSY i. m. s. h. v.

⁴⁰ A vonatkozó forráshelyeket a www.intratext.com/IXT/LAT0866/ weboldal segítségével tártam fel.

⁴¹ A vonatkozó Digesta-helyek a következők: D. 2, 15, 8, 11, 20 (5 de omn. trib.); D. 4, 3, 1, 2 (11 ad ed.); D. 4, 4, 3, 6 (11 ad ed.); eod. 7, 3 (11 ad ed.); eod. 16, 4 (11 ad ed.); eod. 44 (5 opin.); D. 4, 8, 31 (13 ad ed.); D. 17, 1, 29, 2 (7 disp); D. 21, 1, 37 (1 ad ed. aedil. curul.); D. 23, 3, 12, 1 (34 ad sab.); D. 29, 4, 1 pr. (50 ad ed.); eod. 4 pr. (50 ad ed.); D. 35, 1, 92 (5 fideic.); D. 40, 12, 16, 2 (55 ad ed.); D. 43, 29, 3, 5 (71 ad ed.); D. 44, 4, 20 (76 ad ed.); D. 50, 17, 49 (35 ad ed.).

⁴² D. 1, 3, 29 (ad l. cinc.); D. 27, 6, 6 (12 ad ed.); D. 46, 2, 19 (69 ad ed.); D. 49, 14, 40 pr (21 quaest.).

⁴³ D. 4, 4, 17 (1 iuris epit.); D. 19, 1, 49 pr (2 iuris epit.).

⁴⁴ Marci. D. 48, 8, 3, 4 (14 inst.); Marc. D. 30, 123, 1 (resp.); Mod. D. 19, 1, 39 (5 resp.); Call. D. 42, 1, 33

helyeket vizsgálva érdekes kép tárul elénk. Egészen változatos esetkörben merül fel a vizsgált igével jelölt magatartás, az azonban már első olvasatra szembetűnő, hogy a remekjogász e magatartásokkal szemben általában elítélő, ritkán közömbös, kifejezett megengedést pedig csak a fent említett helyen találunk. A legtöbb esetben e magatartás elkerüléséről szól pl. *ne emptores a venditoribus circumveniantur*.⁴⁵ Sok esetben a *decipio*,⁴⁶ *callide*,⁴⁷ *calliditas*,⁴⁸ *dolus*⁴⁹ szavak szövegkörnyezetében, azokkal rokon értelmű kifejezésként kerül alkalmazásra.

Szembetűnő az elutasítás abban a jól ismert fragmentumban, amely a *dolus malus* (csalárdság) meghatározását tartalmazza, és melyet jelentősége miatt pontosan idézek:

Ulp. D. 4, 3, 1, 2 (11 ad ed.)

Dolum malum Servius quidem ita definiit machinationem quandam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur et aliud agitur. Labeo autem posse et sine simulatione id agi, ut quis circumveniatur: posse et sine dolo malo aliud agi, aliud simulari, sicuti faciunt, qui per eiusmodi dissimulationem deserviant et tuentur vel sua vel aliena: itaque ipse sic definiit dolum malum esse omnem calliditatem fallaciam machinationem ad circumveniendum fallendum decipiendum alterum adhibitam. Labeonis definitio vera est.

Servius a *dolus malus*-t olyan mesterkedésként, fondorlatként definiálja tehát, amikor a másik félrevezetése céljából valaki mást színlel és mást cselekszik. Labeo szerint színlelés nélkül is lehetséges, hogy valakit rászédnek, és csalárdság nélkül is lehet valamit tenni és mást színlelni, így tesznek például, azok, akik ilyenfajta színleléssel saját vagy mások érdekét védik. Ő maga így határozza meg a *dolus malus*-t: minden olyan ravaszság, csalás, mesterkedés, amelyet a másik fél kijátszása, becsapása, rászédése céljából alkalmaznak.⁵⁰ Ulpianus végül hozzáteszi, hogy helyesnek tartja Labeo definícióját.

Ulpianus tehát arra hívja fel a figyelmet ezen a forráshelyen, hogy Servius tévesen gondolkodik, mikor a *dolus* magatartást összekapcsolja a *simulatio*-val, vagyis a színleléssel. Hangsúlyozza, hogy a kettő egymástól függetlenül is működik, a színlelés nem fogalmi eleme a csalárdságnak. Ennek a magyarázatnak a során a fragmentumban kétszer is szerepel a *circumvenio* ige. Már az első helyen szembetűnő, hogy rokon értelemben használatos a *decipio* igével, melynek jelentése fog, megfog, elvesz; elámít, megcsal, rászéd, áltat.⁵¹ Ugyanis s Servius-féle definícióban

(5 cogn.); Iul. D. 4, 4, 41 (45 dig.); Pap. D. 46, 1, 48, 1 (10 quaest.); Menenius D. 49, 16, 6, 9 (3 de re milit.); Pomp. D. 23, 3, 6, 2 (14 ad sab.).

⁴⁵ Ulp. D. 21, 1, 37.

⁴⁶ Ulp. D. 4, 4, 44: „[...] vel ab aliis circumventi, vel sua facilitate decepti [...]”

⁴⁷ Ulp. D. 4, 8, 31: „[...] vel si adversarium callide circumventi [...]”

⁴⁸ Ulp. D. 29, 4, 1pr: „[...] et eorum calliditati occurrat”

⁴⁹ Különösen Ulp. D. 4, 3, 1, 2: „[...] dolum malum esse omnem calliditatem fallaciam machinationem ad circumveniendum fallendum decipiendum alterum adhibitam” – (kiemelés tőlem: R. A.).

⁵⁰ A fragmentum utolsó mondatának ford. ld. FÖLDI–HAMZA i. m. 481.

⁵¹ Vö. FINÁLY i. m. s. h. v.

szereplő *machinationem quandam alterius decipiendi causa*-nak felel meg a következő tagmondat *ut quis circumveniat* mondatrésze. Ugyanígy a fragmentum végén szereplő felsorolásban az *ad circumveniendum* az *ad decipiendum* kifejezéssel mutat hasonlóságot azok között a magatartások között, melyek a *dolus malus* megvalósítására vezetnek. Az utolsó mondatot vizsgálva feltűnő a rokonság a *calliditas* főnévvel is (*omnem calliditatem [...] ad circumveniendum*), amely többek között rosszálló értelemben ravaszság, fortélyosság, furfangosság⁵² jelentésben használatos.⁵³ Ez utóbbi főnév kapcsán érdemes egy gondolat erejéig Honoré művére⁵⁴ utalni. aki megjegyzi, hogy mind a huszonöt hely, ahol a Digestában előfordul a *calliditas* szó, Ulpianus nevéhez fűződik, és hozzát teszi, Ulpianus nem szerette a ravaszságot (*caftiness*), és magát őszinte embernek tartotta.⁵⁵ A vizsgált kifejezéssel kapcsolatban is jól látható, számos példa igazolja Honoré ezen állításának helytállóságát.

Hasonlóan a *dolus malus* kapcsán használatos az ige az Ulp. D. 4, 8, 31 (13 ad ed.) fragmentumban, ahol Ulpianus példaként említi a másik fél ravaszul, csalárd módon való kijátszását: *vel si adversarium callide circumvenit*, majd mintegy összegzőként hozzát teszi a következő mellékmondatot: *et omnino si in hac lite dolose versatus est*. És minden olyan esetben, ha a per során csalárdul jár el.⁵⁶ Érdemes kiemelni e fragmentumok kapcsán, hogy itt a *circumvenio* igével jelölt magatartás módjára a *callide* adverbium (okosan, belátással, ügyesen; vagy ravaszul, csalárdul, csellel⁵⁷) utal. Kérdés, hogy mennyiben befolyásolja az ige jelentését ez az adverbium: *dolus* magatartásnak minősülne-e az is, ha a kifejezés a következőképpen szerepelne: *vel si adversarium circumvenit*?

A vizsgált ige kétszer fordul elő a *De transactionibus* titulusban. Az egyik eset arról szól, mi mindent kell megvizsgálnia a praetornak az egyezséget kötő felek tekintetében, hogy kiderüljön, rá akarják-e szedni azt, akivel megegyeznek.⁵⁸ A másik esetben pedig arról esik szó, hogy tartásra menő perben a praetor jóváhagyása nélkül nem érvényes az egyezés, *ne circumveniat oratio*,⁵⁹ vagyis, hogy az *oratio principis*-t ne lehessen megkerülni.

A következő fragmentumban a kezesek védelmére vonatkozó szabály fogalmazódik meg.

⁵² Vö. FINÁLY i. m. s. h. v.

⁵³ Érdemes megjegyezni, hogy a Neue Digestenübersetzung e fragmentum kapcsán további forráshe-lyekre utal, melyek a következők: Ulp. D. 2, 14, 7, 9; Cic. off. 3, 14, 60.; Ulp. D. 2, 14, 7, 10. E forrás-helyek a *dolus malus* kapcsán a *circumscribo* igét használják, amelynek – mint láttuk – többek között szintén megcsal, rászed értelme is van.

⁵⁴ Tony HONORÉ: *Ulpian – Pioneer of human rights*. Oxford, University Press, 2005.

⁵⁵ HONORÉ i. m. 63. Vö. továbbá Honoré gondolataival a '*dolosus*', '*callide*' és '*dolose*' előfordulásáról.

⁵⁶ A *dolus malus*-szal összefüggésben említendő még a *circumvenio* előfordulása Ulp. D. 43, 29, 3, 5 textusában, ill. a Ulp. D. 44, 4, 20 fragmentum is.

⁵⁷ Vö. FINÁLY i. m. s. h. v.

⁵⁸ Ulp. D. 2, 15, 8, 11: „[...] numquid circumvenire velit eum, cum quo transigit?”

⁵⁹ Ulp. D. 2, 15, 8, 20.

Ulp. D. 17, 1, 29, 2 (7 disp.)

Si, cum debitor solvisset, ignarus fideiussor solverit, puto eum mandati habere actionem: ignoscendum est enim ei, si non divinavit debitorem solvisse: debitor enim debuit notum facere fideiussori iam se solvisse, ne forte creditor obrepat et ignorantiam eius circumveniat et excutiat ei summam, in quam fideiussit.

Ha a kezes teljesít, nem tudván arról, hogy az adós már teljesített, úgy vélem, *actio mandati* illeti meg. Megbocsátható neki ugyanis, hogy nem sejtette, hogy az adós már teljesített, mert az adós köteles értesíteni a kezeset amint teljesített, nehogy a hitelező, nemtudását kijátszva, követelje tőle azt az összeget, amelyre kötelezettséget vállalt. A magatartás tehát ebben az esetben is egyértelműen rosszálló értelmű.

Több helyen előfordul a vizsgált kifejezés az örökhatályó akaratának kijátszása kapcsán⁶⁰ is, nyilvánvalóan elítélő hangnemben. Az egyik vonatkozó helyen kiemeli Ulpianus: *plane indignandum est circumventam voluntatem defuncti*,⁶¹ vagyis egészen felháborító az örökhatályó akaratának kijátszása. Amint erre Honoré felhívja a figyelmet, Ulpianus az egyes jogesetek ismertetésekor a végkövetkeztetés levonása előtt számos szempont szerint elemzi azokat, amelyek közül egyik rá jellemző fontos mérlegelési aspektus a „*moral acceptability*”,⁶² amellyel az erkölcsi érzékre, a méltányosság fontosságára utal. Ez a megközelítés rajzolódik ki az itt említett esetben is.

Fontos említést tenni azokról a forráshelyekről is, amelyekben a vizsgált kifejezés minorokkal összefüggésben kerül alkalmazásra. A *De minoribus viginti quinque annis* titulusban⁶³ három helyen is alkalmazza Ulpianus a *circumvenio* igét, ezek között szerepel a vizsgálódás alapjául szolgáló adásvételre vonatkozó forráshely is. A fragmentumok említése előtt érdemes utalni azokra a mondatokra, amelyek a titulus elején a vonatkozó edictum célkitűzéseivel kapcsolatban szerepelnek.⁶⁴ Ulpianus hivatkozza az edictumot, összegzi annak célját és tartalmát, méltatja a kibocsátó magisztrátust. A *laudationes edicti*-nek nevezett sorok⁶⁵ tanúsága szerint ebben az edictumban a praetor az *aequitas naturalis*-nak megfelelően a huszonöt év alattiak támogatását vállalja, védelmet ígér számukra kiszolgáltatott helyzetükben. Ennek szellemében kerülnek megfogalmazásra a titulusban szereplő fragmentumok.

Az Ulp. D. 4, 4, 7, 3 (11 ad ed.) helyen például azzal összefüggésben, hogy milyen esetekben kell segítséget nyújtani a minoroknak, a fragmentum végén, mintegy összegzésként a következő mondat szerepel:

⁶⁰ Ulp. D. 29, 4, 1 pr; Ulp. D. 29, 4, 4 pr; Ulp. D 35, 1, 92.

⁶¹ Ulp. D. 29, 4, 4 pr.

⁶² HONORÉ i. m. 94. sk.

⁶³ D. 4, 4.

⁶⁴ Ulp. D. 4, 4, 1 pr: „Hoc edictum praetor *naturalem aequitatem* secutus proposuit [...]” – (kiemelés tőlem: R. A.).

⁶⁵ *Laudationes edictii* témakörében részletesen, az irodalomban megjelenő fő irányok bemutatásával ld. EL BEHEIRI Nadja: Die Bedeutung der laudationes edicti am Beispiel des Kommentars Ulpianus zur Rubrik des prätorische Edikts „De pactis”. *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/3. 5–29.

Mihi autem semper succurrendum videtur, si minor sit et se circumventum doceat.

Vagyis: számomra azonban úgy tűnik, hogy minden esetben segítségére kell sietni a minornak, ha előadja, hogy rászédtek. Ezt támasztja alá az Ulp. D. 4, 4, 44 (5 opin.)⁶⁶ fragmentum is. Hangsúlyozza ugyanis, hogy ugyan nem számít érvénytelennek a huszonöt év alattiak összes ügylete, azok azonban, amelyek esetén „*causa cognita eiusmodi deprehensa sunt, vel ab aliis circumventi vel sua facilitate decepti[...]*”, vagyis ahol a körülmények mérlegelésével kiderül, hogy a minort rászédtek, vagy könnyelműségénél fogva félrevezették, „*irrita sunt*”, érvénytelenek.

A pozitív jog számára irányadó *aequitas naturalis* szellemében⁶⁷ tehát minden olyan esetben védelemben kell részesíteni a huszonöt év alattiakat, amikor rászédtek őket.

Az eddig említett példákból tehát úgy tűnik, a *circumvenio* igével jelölt magatartás mindenképpen valamilyen elvetendő cselekedetet takar, más akaratának megkezdését, nemtudásának, kiszolgáltatott helyzetének kihasználását fejezi ki Ulpianus ezzel a szóval, amely adott esetben akár csalárdság is lehet, annak határát azonban nem éri el feltétlenül.

3. 2. Circumvenio az adásvételre vonatkozó esetekben

Összesen három helyen kerül szóba e magatartás az *emptio venditio* körében.⁶⁸ Az első fragmentum az általunk vizsgált tételt tartalmazza – erre ezért később térünk vissza. A második forráshely a *De liberali causa* titulusban az Ulp. D. 40, 12, 14 pr. (55 ad ed.) fragmentumra utal vissza, amely keresetet ad azok ellen, akik, bár tudják magukról, hogy szabadok, csalárd módon mégis rabszolgának adják el magukat.⁶⁹ Az említett helyre utalva később Ulpianus a következőképpen fogalmaz:

Ulp. D. 40, 12, 16, 2 (55 ad ed.)

Tunc habet emptor hanc actionem, cum liberum esse nesciret: nam si scit liberum et sic emit, ipse se circumvenit.

A vevőt csak akkor illeti meg ez a kereset, ha nem tudott arról, hogy akit megvett, szabad volt. Magát csapja be ugyanis az, aki tudja, hogy szabad és mégis megveszi.

Amint ez a fragmentum szövegkörnyezetéből kitűnik, a *circumvenio* ebben az esetben is olyan magatartást jelent, amelyet a remekjogász kerülendőnek tart. Erre utalnak az egyes környező esetekben e magatartás meghatározására vonatkozó

⁶⁶ Honoré szerint ez a fragmentum nem Ulpianustól származik, mindegyre a fragmentum utolsó mondatának megfogalmazásából következtet. Ld. HONORÉ i. m.

⁶⁷ Vö. EL BEHEIRI (2007) i. m. 6. sk.

⁶⁸ Ulp. D. 4, 4, 16, 4; Ulp. D. 21, 1, 37; Ulp. D. 40, 12, 16, 2.

⁶⁹ Mindezt azért tették, hogy a vételáron osztozzanak az eladóval (*pretii participandi causa*). Az eladó ugyanis a rabszolgaként viselkedő római polgárral összejátszva szabadságpert indított az adásvétel lebonyolítása után. Később azonban megtagadta tőlük az *actio*-t a praetor, büntetésből rabszolgává váltak azok, akik ily módon adták el magukat rabszolgának. Vö. FÖLDI–HAMZA i. m. 214.

calliditas,⁷⁰ *decipio*⁷¹ *dolus*⁷² szavak. A rászedésnek azonban az adott esetben azért nem tulajdonít jogi relevanciát, mert cselekedetével a vevő önmagát csapná be: erre utal az ige visszaható alakja (*ipse se circumvenit*). Nyilvánvalóan nem tekinthető rászedésnek az, ha a vevő szerződést köt annak ellenére, hogy tud róla, hogy rosszul jár az üzlettel. Ez az értelmezés felel meg annak a jogelvnek is, amely szintén Ulpianus nevéhez fűződik: *Nemo videtur fraudare eos, qui sciunt et consentiunt*.⁷³

Az adásvétel körébe tartozó harmadik eset rabszolgák eladásáról szól.

Ulp. D. 21, 1, 37 (1 ad ed. aedil. curul.)

Praecipiunt aediles, ne veterator pro novicio veneat. Et hoc edictum fallaciis venditorum occurrit: ubique enim curant aediles, ne emptores a venditoribus circumveniantur. Ut ecce plerique solent mancipia, quae novicia non sunt, quasi novicia distrahere ad hoc, ut pluris vendant: praesumptum est enim ea mancipia, quae rudia sunt, simpliciora esse et ad ministeria aptiora et dociliora et ad omne ministerium habilia: trita vero mancipia et veterana difficile est reformare et ad suos mores formare. Quia igitur venaliciarii sciunt facile decurri ad noviciorum emptionem, idcirco interpolant veteratores et pro noviciis vendunt. Quod ne fiat, hoc edicto aediles denuntiant: et ideo si quid ignorante emptore ita venierit, redhibebitur.

Elrendelik az aedilisek, hogy a kipróbált rabszolgákat ne adják el újoncként. Ez az edictum az eladók fondorlatosságának kívánja elejét venni, arról kívánnak gondoskodni ugyanis az aedilisek, hogy az eladók ne szedjék rá a vevőket. Sokan szokták például újoncként eladni azokat a rabszolgákat, akik nem újoncok, azért, hogy drágábban adhassák el őket. Úgy vélik ugyanis, hogy azok a rabszolgák, akik tapasztalatlanabbak, becsületesebbek, hasznosabbak a szolgálatra és tanulékonyabbak, és mindenféle szolgálatra alkalmasak. A gyakorlott és öreg rabszolgákat azonban nehéz megváltoztatni, és saját szokásainkhoz igazítani. Mivel pedig a rabszolga-kereskedők tudják, hogy a vevők könnyebben hajlanak arra, hogy újoncot vegyenek, megváltoztatják a veteránokat, és újoncként adják őket el. Azért, hogy mindez ne történhessék meg, az aedilisek kihirdetik ezt az edictumot. Ha pedig ezért a vevő nem tudva [arról, hogy valójában nem újoncot] vásárolt, *in integrum restitutio* illeti meg.

Ezen a helyen Ulpianus először megfogalmazza az aedilisi edictum célját, miszerint az eladók efféle fondorlatosságaitól meg kell védeni a vevőket. A második mondatban szereplő *fallaciis venditorum* (eladók fondorlatossága) kifejtésére, pontosabb, közelebbi meghatározására szolgál a *circumvenio* igével kifejezett *ne emptores a venditoribus circumveniantur* fordulat: az eladók ne szedjék rá a vevőket. Ezután

⁷⁰ Ulp. D. 40, 12, 14 pr. Rectissime praetor *calliditati* eorum, qui, cum se liberos scirent, dolo malo passi sunt se pro servis venum dari, occurrit. – (kiemelés tőlem: R. A.).

⁷¹ Ulp. D. 40, 12, 14, 2.

⁷² Ulp. D. 40, 12, 14 pr.

⁷³ Ulp. D. 50, 17, 145. Úgy tekintendő, hogy nem szedik rá azokat, akik [az érdekeikkel ellentétel eljárásról] tudnak és [abba] beleegyeznek. ford. ld. BÁNÓCZI Rozália – RIHMER Zoltán: *Latin nyelvkönyv joghallgatók számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.

a tőle megszokott empirikus stílusban⁷⁴ példát hoz az adott magatartásra: szokássá vált kipróbált rabszolgát újoncként eladni, hogy több pénzt kapjanak érte: *ut pluris vendant*. És a végén leszögezi: hogy mindez ne történhessék, az edictum alapján vissza kell venni az így vett rabszolgát. Azaz, *in integrum restitutio* illeti meg a rászedett vevőt. Jól látható, hogy ebben az edictum kommentárban Ulpianus az általános megfogalmazásból halad az egyre konkrétább magatartás felé: *fallaciis venditorum – nef[...]* *circumveniantur* majd pedig a *quasi novicia distrahere* fordulatok mentén rajzolódik ki az a magatartásforma, amely ellen az aedilisek a vonatkozó edictummal fel kívántak lépni. Egyértelműen leszögezhető ebben az esetben, hogy a *circumvenio* ige elvetendő magatartásra utal. Erre az esetre később még visszatérünk.

Az eddig elmondottak alapján összegzésként megállapítható az, hogy Ulpianus a *circumvenio* igét valóban olyan magatartások jelölésére használja, amelyek jogilag elítélendők. Az eddig említett esetek közül csupán egy volt olyan, ahol nem volt jelentősége ennek a magatartásnak. Amint azonban mindez az adott textusból kimutatható volt, ott saját magát szedte volna rá a vevő – jogi védelem pedig ilyen esetekben természetesen nem szükséges.

A *Digesta* 50. könyvének 17. *De diversis regulis iuris antiqui* titulusában szereplő regulák között található jogelv is alátámasztja az e kifejezés jelentésével kapcsolatban tett eddigi megállapításokat. Eszerint ugyanis

Ulp. D. 50, 17, 49 (35 ad ed.)

Alterius circumventio alii non praebet actionem.

Nem nyújt kereseti lehetőséget senki számára az, ha a másikat rászedi.⁷⁵

3. 3. Circumvenio a vételár meghatározása tekintetében

Amint már a bevezetőben is említésre került, Ulpianus a vételár meghatározással kapcsolatban Pomponiustól olyan mondatot idéz és fogad el, amely szintén a *circumvenio* kifejezést tartalmazza, azonban az eddig említett példákkal ellentétben nem itéli el az általa jelölt magatartást, sőt, azzal kapcsolatban kifejezetten megengedő.

Ulp. D. 4, 4, 16, 4 (11 ad ed.)

Idem Pomponius ait in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.

Amint Pomponius is mondja, az adásvételnél természetesen megengedett, hogy a szerződő felek a vételárral kapcsolatban kölcsönösen rászedjék egymást.

A minorokra vonatkozó titulusban helyezkedik el ez a szövegrész. Ez a titulus korábban már említésre került a *circumvenio* előfordulása kapcsán. Mielőtt e fragmentum közelebbi elemzésére sor kerülne, érdemes szemügyre venni szövegkörnye-

⁷⁴ Vö. HONORÉ i. m. 58. sk.

⁷⁵ Hamza Gábor és Kállay István fordításában ugyanez a következőképpen hangzik: „Senki sem szerezhet jogot más rászedéséből.” Vö. HAMZA Gábor – KÁLLAY István: *De diversis regulis iuris antiqui, A Digesta 50. 17. regulái (latinul és magyarul)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 11.

zetét. A most idézett fragmentumot megelőzően az Ulp. D. 4, 4, 16 pr. (11 ad ed.) arra hívja fel a figyelmet, hogy mielőtt a minor számára lehetővé tennék az *in integrum restitutio*-t, minden esetben meg kell vizsgálni, nem áll-e rendelkezésére egyéb kereset ([...] *num forte alia actio possit competere citra in integrum restitutionem...*). Ha ugyanis a rendes eljárás keretein belül megfelelő jogi eszközzel garantálható számára hátrányos helyzetének kiküszöbölése, nincs szükség az eredeti állapot visszaállítására irányuló praetori peren kívüli jogsegélyre. Példaként először arra az esetre utal a remekjogász, amikor a *pupillus* gyámja auctoritása nélkül köt olyan ügyletet, amelyből nem (csak) jogosultságokat szerez. Az önjogú serdületlenek ugyanis korlátozott cselekvőképességük okán a gyámi hozzájárulás nélkül kötött ügyletekből csupán a jogokat szerezhethék meg, az így kötött ügyletek érvényességére a *negotium claudicans* szabályai irányadók. A következő fragmentum egy *societas*-ra vonatkozó esetet is említ, amely szerint a minor úgy lépett a *societas*-ba, hogy közben őt rászédték.⁷⁶ Az általános szabályok nyújtotta védelem itt is elegendő, mivel ilyen esetben az egész *societas* semmisnek minősül. Általánosságban meg is fogalmazza a remekjogász a tételt: amennyiben a szerződés érvénytelen, nincs szükség a praetor beavatkozására.⁷⁷

Ezek után következik a vételárra vonatkozó textus. A szövegkörnyezetből arra következtethetünk, hogy ezt az esetet az előzőekkel ellentétben azért említi Ulpianus, mert jelezni szeretné, az adásvételi szerződés esetén egymás rászédése megengedett a vételár tekintetében, szükség lehet tehát a kiszolgáltatót helyzetű, tapasztalatlanabb minorok speciális védelmére.⁷⁸ Ez a gondolat alátámasztja azt a korábban tett megállapítást⁷⁹ is, miszerint Ulpianus e fragmentummal nem kívánt jogelvet megfogalmazni, pusztán hangot adott tapasztalatának, amelyet tudomásul vett.

Érdemes összevetni ezt a fragmentumot az adásvételi szerződések kapcsán tárgyalt másik, rabszolgák eladásával kapcsolatos Digesta-hellyel.⁸⁰ A fent vizsgált esetben szereplő *ne emptores a venditoribus circumveniantur* és a jelen írás kiindulópontjául szolgáló fragmentumban megfogalmazott *licere contrahentibus se circumvenire* kifejezések ugyanis ugyanannak a szerződésnek a vonatkozásában, ugyanazon felekre nézve egymással látszólag ellentétes magatartást tartanak megengedettnek. Adásvételi szerződésről van szó mindkét helyen, *emptor és venditor* mozgásteret kerül meghatározásra a *circumvenio* kifejezéssel – a *contrahentibus*, vagyis a szerződő felek nyilvánvalóan a vevőre és az eladóra vonatkoznak – mégis, az első esetben nem kívánatos, míg a második esetben kifejezetten megengedett cselekedet a *circumvenio* szóval kifejezett magatartás. Rászédhetik egymást a felek?

⁷⁶ Ulp. D. 4, 4, 16, 1.

⁷⁷ Ulp. D. 4, 4, 16, 3.

⁷⁸ Ennek a védelemnek a Kr. e. 200 tájáról származó Lex Laetoria adta az alapját. Ld. ZLINSZKY János: *Ius Privatum*. Budapest, Osiris, 1998. 63–64.; FÖLDI-HAMZA i. m. 227.; Theo MAYER-MALY: *Römisches Privatrecht*. Wien, Springer Verlag, 1991. 18. sk.

⁷⁹ Ld. jelen írás 1. fejezete.

⁸⁰ Ulp. D. 21, 1, 37.

Mindenekelőtt azonban két rendkívül fontos tényező mentén el kell határolni egymástól ezt a két esetet, ezek a tényezők rávilágítanak arra az alapvető különbségre, mely miatt Ulpianus egyszer megengedő, másszor tiltó e magatartás tekintetében. Ezek a különbségek pedig a jelen írás kiindulópontjául szolgáló mondatban rejlenek. A vizsgált helyen ez a kifejezés szerepel: *in pretio*, amit így fordíthatunk: a vételár tekintetében, arra vonatkozóan. Az egymás rászédése tehát az adásvételi szerződés keretein belül csupán abban a tekintetben megengedett, amennyiben ez a vételár nagyságát befolyásolja, illetve arra vonatkozik. Más, a szerződés tárgyát, a szolgáltatás minőségét, a teljesítés módját stb. érintő kijátszás, rászédés nem lehetséges. Erre láthattunk példát a rabszolga eladással kapcsolatos jogesetben is. Közvetve ugyanis a vételár nagyságát befolyásolja a rászédés ezen a helyen is, kitűnik ez Ulpianus megfogalmazásából: *ut pluris vendant*, vagyis, hogy drágábban adhassa el, azonban maga a rászédés itt abban rejlik, hogy az eladó más tulajdonságokat állít az eladásra kínált rabszolgáról, mint amivel az valójában rendelkezik. Újoncnak mondja, holott a rabszolga már sokat szolgált, kipróbált szolga. Megengedett az áru feldicsérése, ajánlása a jó üzlet, magasabb profit reményében, azonban nem korlátlanul. Ulpianus az egyik forráshelyen ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy mindazt, amit az eladó azért mond, hogy ajánlja áruját, úgy kell tekinteni, mintha nem mondta és nem ígérte volna. Ha azonban a vevő megtévesztése céljából mondott valamit, *actio de dolo*-val lehet fellépni ellene.⁸¹ Az előbb idézett esetben nyilvánvalóan erről volt szó.⁸² Szűkíteni kell tehát a fent mondottakat is: a vételár tekintetében történő kijátszás is csak addig mehet el, amíg az a jóhiszeműség keretein belül marad,⁸³ az *emptio venditio* ugyanis *bonae fidei contractus*.

Különbség rejlik a két eset között egy további ponton is, mely nyelvileg az *contrahentibus se circumvenire* és a *ne emptores a venditoribus circumveniantur* fordulatok közötti eltérésben mutatkozik meg. A rabszolga-kereskedőkről szóló esetben ugyanis egyoldalú rászédésről van szó, az eladó kihasználja az abból származó előnyét, hogy ő nem csak ránézésre ismeri a portékáját, jelen esetben a rabszolgákat, hanem bizonyos tulajdonságaikkal is tisztában van, és e tulajdonságok tekintetében szedi rá a másikat, erre tekintettel fizet többet érte a vevő. A másik esetben azonban, mikor kizárólag a vételár vonatkozásában ügyeskednek a felek, kölcsönös a rászédés, éppen az alku folyamatáról van szó, amely az adásvételi szerződés velejárója, és amely csak abban az esetben lehetséges, ha mindkét fél keresi a maga számára az előnyöket. A felek érdekei e tekintetben ellentétesek, a jó üzlet reményében mindkét

⁸¹ Vö. Ulp. D. 4, 3, 37; továbbá ld. ún. „szédelő feldicsérés” esetét; FÖLDI-HAMZA i. m. 482.

⁸² Az áru ajánlása tekintetében irányadó szabályok azonban aszerint is alakulnak, hogy az ajánlás illetve feldicsérés az áru milyen tulajdonságára vonatkozik. Amennyiben ugyanis ez a vevő számára egyértelműen megállapítható (például, ha egy rabszolgát szépnek mond az eladó), az eladót nem kötelezi állítása: Flor. D. 18, 1, 43 pr. *Ea quae commendandi causa in venditionibus dicuntur, si palam appareant, venditorem non obligant*. E problémafelvetéssel összefüggésben is szóba kerül a szavatosság kérdésköre, erre azonban jelen keretek között nem térünk ki.

⁸³ Wacke fent említett tanulmányában rámutat arra, hogy a felek ezen szabadságát *fides*-nek megfelelően kell értelmezni. Vö. WACKE i. m. 190.

oldalán mind nagyobb haszonra hajtanak, s amíg tárgyalási pozícióik azonosak, és az alkudozás során kizárólag az ár tekintetében a *bona fides* keretein belül versenyeznek, megtehetik ezt a piaci viszonyok sajátosságaiból adódóan.

4. Összegzés: *circumvenio* és *iustitia*?

A fent mondottakból egyrészt az derül ki, hogy Ulpianus a *circumvenio* igét egyértelműen negatív értelemben használja. Minden olyan esetben, amikor a *circumvenio* igével jelölt magatartással találkozik, fellép az ellen, és kiáll a tisztességes, egyenes eljárás mellett. Másrészt azonban az adásvételnél – Pomponius szavaival egyetértve – kimondja e magatartás megengedettségét. Még az előbb vázolt szűkítő értelmezésen túl (*bona fides* határán belül maradó rászedés) is kérdés marad, hogy mi volt Ulpianus e megállapításának célja, illetve az ebből fakadó szabályok mennyiben felelnek meg az igazságosságnak. E kérdés megválaszolása tekintetében Bessenyő megállapításai látszanak előremutatónak. Ő ugyanis a vizsgált forráshelyet „bölcseknél rezignált álláspont[ként]” emlegeti, és rámutat arra, hogy e mögött „gazdasági-társadalmi szükségszerűségnek a felismerése húzódik...”⁸⁴ Valószínű, hogy a fragmentumban szereplő *naturaliter* kifejezés is erre utalhat, a problémakör további kutatási iránya ezért egyrészt e kifejezés jelentésének és jelentőségének feltárása felé mutat. Másrészt pedig kérdés marad az, hogy Ulpianus e mondata mennyiben tekinthető jogelvnek. A jogelvek ugyanis követendő magatartásmintát határoznak meg, olyan szabályokat foglalnak magukban, melyek mentén a felek jogait gyakorolhatják, és amelyek mércéül szolgálhatnak számukra. A vizsgált fragmentum tekintetében azonban sokkal inkább úgy tűnik, hogy nem követendő mintáról, hanem a piaci viszonyok között megjelenő spontán emberi reakció leírásáról van szó, amely az előnyök, mind magasabb haszon megszerzésére irányul. Ha ez lenne a követendő minta, nehezen lenne összeegyeztethető a *ius suum cuique tribuendi* törekvéssel.

⁸⁴ BESSENYŐ i. m. 378.

